

ФОЛЬКЛОРНА ПАРАДИГМА БАЛАД ПЕТРА СКУНЦЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 28.

УДК 821.161.2 – 31.6.09

Біляцька В. Фольклорна парадигма балад Петра Скунця; 11 стор.; кількість бібліографічних джерел – 13; мова – українська.

Анотація: У статті розглядаються балади П. Скунця як один із жанрів ліро-епіки, визначається ідейно-художня своєрідність, акцентується на їх народнопоетичній спорідненості.

Ключові слова: балада, жанр, драматизм, фольклор, реалістичність, морально-етичні проблеми.

Полемічність, бароковість, безкомпромісність, раціоналізм, афористичність і філософічність, екзистенціалістичність, народнопоетичність (за визначенням П. Іванишина, О. Ігнатюк, Р. Кудлика, В. Моренця, Т. Салиги) – провідні риси індивідуального стилю поета-шістдесятника, Петра Миколайовича Скунця. Попри жанрово-тематичне розмаїття його поезії, спробуємо докладно розглянути питання своєрідності балади, спираючись на тексти багатотомного видання «Твори» (2007-2009).

Л. Тарнашинська зазначає, що балада виявилась найоптимальнішим жанром репрезентації насиченого драматичними подіями ХХ століття. «Саме вона є визначальною для трагічного історіософського дискурсу цієї епохи пошуку людиною власної ідентичності та меж між добром і злом – уже тому, що її художньо-естетичні параметри дають широкі можливості для моделювання ескалації напруженого розгортання модуся буття в опозиції *свій / чужий*» [13, с. 321].

Ліро-епіка П.Скунця, як «синтетичне утворення на межі двох літературних родів, що полягає у поєднанні суб'єктивних, емоційно-експресивних та об'єктивно-нарративних принципів зображення» [7, с. 563], представлена у творчому доробку митця такими жанрами, як *поема* («На границі епох», «Розп'яття»), *байка* («Політична байка», «Практична байка»), *притча* («Притча про трьох братів»), *балада* («Ходить Добощ по Карпатах», «Партизанська балада», «Чилійська балада», «Розрив-трава», «Конотоп» та інші).

З усієї ліро-епіки автор надає перевагу баладі, яка жанрово наближена до фольклорної. За визначенням Т. Салиги, націопростір П.Скунця «першоджерелом має фольклор, народнопоетичну традицію, чим поет просто духовно розкошує. Не випадково його вірші виразно баладні часто епічно забарвлені, з власною драматургією» [9, с. 124]. Проте не всі балади поета мають чіткі жанрові ознаки твору «фантастичного, історико-героїчного або соціально-побутового типу з драматичним сюжетом» [7, с. 112]. Незважаючи на свою генологічну спорідненість, балади «фольклорні та літературні» [7, с. 112] суттєво відрізняються, особливо балади письменників-шістдесятників. Тому ми й спробуємо розглянути фольклорну парадигму балад закарпатця-характерника.

Питання жанрової своєрідності літературної балади на сьогодні потребує досконалого вивчення та внесення термінологічних уточнень. У підручни-

ках, книгах та енциклопедіях фольклорний та літературний жанр не розмежовуються чітко. Народній баладі, особливо з ХХ століття, більше відведено уваги як у студіях, так і в ґрунтовних монографіях. Наприклад, тільки класифікації (як теоретична проблема народної балади, залежна від рівня вивченості), вироблено близько десяти, що охоплюють різні рівні: сюжетно-тематичний (О. Дей, Б. Ангелов, Х. Вакарельські); історичний (І. Горак, П. Лінтур, С. Грица, Г. Нудьга); тематичний (Д. Балашов, Н. Андрич); хронікально-тематичний (С. Мишанич); пов'язаний з природою конфліктів (М.Кравцов); жанрово-структурний (М.Андреев, Л.Салавей); ритмо-мелодичний (О. Потєбня, Ф. Колесса); психологічний (О. Зілінський); принцип тематичної циклізації (О.Ковилін) [2].

Стосовно ж літературної балади, особливо її половини ХХ століття, досліджень на сьогодні мало (наведемо лише одне «Балада у творчості українських шістдесятників: модифікації жанру (слов'янський контекст)» [13]. Якщо й розглядаються проблеми генологічного зв'язку фольклорної і літературної балад, то в основному об'єктом дослідження є не сучасна, а романтична балада («Балада народна і літературна: когерентність світів» [6], «Слов'янська балада епохи романтизму: генеза і проблема жанру») [8].

Розглядаючи проблему взаємозв'язків фольклорної та літературної балад, не можна обійти й питання походження жанру. Теоретики літератури в Польщі, Чехії та Словаччині, на думку Л. Петрухіної, цим терміном спочатку називали літературні твори і лише згодом – фольклорні, адже «авторами перших балад були професійні співаки чи поети» [8, с. 81]. За її переконливими аргументами, «... на слов'янському термінологічному ґрунті цей термін з'явився лише в ХІХ ст., ним спочатку називали літературні твори, а потім – фольклорні, які переважно були ліро-епічними піснями, що доволі пізно, тільки у ХІХ ст., виділилися в окремий жанр фольклору, який з часом розширювався і доповнювався» [8, с. 82].

У баладах П.Скунця немає метаморфозних перетворень, переважає реалістичність як ознака баладної епіки і знаходить вияв у безпосередній співвідносності художніх малюнків з живою конкретною дійсністю. «Не вигадані, а реальні події, факти і вчинки, що глибоко, до приголошення схвилювали навколишнє середовище, завжди були вихідним джерелом і першоосновою баладної епіки» [3, с. 17].

«Розстріляна балада» розповідає про одну із сторінок воєнного життя і має узагальнюючий підтекст. Очевидно, в основу твору лягла якась конкретна подія, пов'язана зі зрадою. Автор не дає імення героям – троє і він – четвертий, підсудний. З перших рядків відчувається напруження, персонажі знаходяться в екстремальних умовах: троє судять за слово зради, «казане четвертим», а воно «в підступну ніч пальнуло по своїх...» [11, с 226]:

Мовчить підступний. Що там говорити?

Зневажив сам закони боротьби.

Не змити кров'ю, в землю не зарити
його тяжкої вічної ганьби [11, с 226].

І далі стоїть надзавдання: кому винести вирок за злочин: «Хто розстріляє зрадника Вітчизни?» [11, с 226]. Для присутніх хвилини мовчання здавалися довгими від годин із-за важких думок. Та четвертий звільнив усіх від цієї муки і «сам себе за зраду розстріляв» [11, с 228]. Він знайшов у собі мужність натиснути курок біля скроні, а троє полегшено знаходять моральне виправдування собі і його родині, по-перше, їм не доведеться звітувати перед рідними за його вчинок і свій вирок, по-друге:

Салютували воїну Карпати,

і вчують, мати, жінка, і дитя,

що син їх любий, чоловік і тато

віддав у битві з ворогом життя [11, с 228].

Сюжет твору драматичний з трагічним фіналом, окреслення місця дії стисле, що властиво для балади. Автор психологічно переконливо розкриває трагедію людської душі, спричиненої конкретними обставинами. Хоча *третього* й засуджують за сконе, але й виправдовують, адже він не витримав випробувань розпеченим «залізом».

П. Скунець вийшов з естетики шістдесятництва, у дискурсі якого жанр балади «спричинений захисною реакцією свідомості на драматичні виклики ХХ ст... Така своєрідна «втеча у жанр», – на думку Л.Тарнашинської, – становить певний психологічний бар'єр між межовою ситуацією чи кризовою подією та екзистенційно-сутнісним, глибинним, на рівні внутрішнього «Я» переживанням подій» [13, с 321].

Як правило, балади П.Скунця закінчуюся висновками-повчаннями (одна з характерних ознак сучасної літературної балади), відтворюють народну оцінку того чи іншого вчинку, події, народну етику і в той же час є застереженням у житті:

лише до серця доторкнеться зрада –
вбивай нещадно ворога в собі.

Не вір у тишу і святу погідність,
нечутними бувають кроки зла,
щодня в собі вбивай найменшу підлість,
коли до серця ще не приросла [11, с 228].

У «Баладі в шинелі» сюжетну основу становить конкретна подія – перегляд фільму «Балада про солдата», що породжує філософські роздуми про життя, яке «...не терпить над собою влади, // Воно встає – // і грішне і святе. // Я всіх до нього кличу [12, с 149]. Автор не вдається до обговорення фільму, констатує лише факт, викликаний «жорстокою поезією воєн», передає почуття ліричного героя, який уособлює переживання народу: «Задовго

світ ми бачили в печалі» [12, с 149], подає підсумкову сентенцію.

У більшості випадків автор у назві визначає жанр твору: «Балада в шинелі», «Розстріляна балада», у деяких поза назвою вказує жанр, наприклад, «Ходить Добош по Карпатах» *Балада*. Критерієм виділення в балади творів «Розрив-трава», «Трепета» «Конотоп», «Дуб у Міжгір'ї» є жанрово-структурні особливості. О.Дей писав, що жанр балади слід визначати як сукупність епічних пісенних творів розгорненої гостро драматичної і трагічної сюжетності, що реалістично художньо узагальнюють виняткові, незвичайні до екстремальності та сенсаційності за своєю внутрішньою конфліктністю життєві події, вчинки та фатальні збіги обставин в особистій, сімейній і громадській сферах, освітлюючи все це з позицій традиційної родинно-побутової моралі, переважно від протилежного стверджуючи та відстоюючи її принципи, чим обумовлені психологічна напруженість сприйняття балад і їх виховна та дидактична дійовість [3, с. 13]. Деякі балади П.Скунця мають присвяти та коментарі, вказуючи на реальність та документальність, а слово *пам'яті* налаштовує читача на драматичність як ознаку жанру – «Партизанська балада» (*Йосипу Васильовичу Жупану, письменникові, другу – в пам'ять про Вашого брата Василя*) [10, с. 251], «Чілійська балада» (*Пам'яті чілійського поета Віктора Хари, пам'яті його гітари, повішеної на шибениці поруч із розтерзаним тілом співця*) [10, с. 255].

У баладі ХХ століття посилюється потреба в документальності – «розкриття в художньому творі конкретного факту, історичної ситуації, збільшується вплив публіцистики, прагнення поставити політичну, суспільну проблему зримо і чітко. І найцікавіше, що ця публіцистичність органічно поєднується з посиленням ліризму, відбувається розвиток ліричної балади, тому що суспільне автори переживають із такою ж інтенсивністю, пристрасністю і болем, як і особисте, індивідуальне поєднується із загальнолюдським» [5, с. 105]. Дозволимо тут скористатися цією думкою Н. Копистянської в характеристиці таких творів П.Скунця, як «Партизанська балада», «Чілійська балада», «Конотоп»:

Ходив шукати я правди незлої,
та ось вона, правда... новий Конотоп,
де тисяч зо тридцять наклало серцями,
де так по-сирітськи кричать імена...

[11, с. 166].

Балада «Ходить Добош по Карпатах» датована 2000 роком. Переповідаючи чергову легенду про ватажка карпатських опришків, автор порушує сучасні морально-етичні та суспільні проблеми. Починається твір звертанням до «руснака», який робить на чужинців, ліс рубає, гробить душу «ради хліба», зlobить край і Бога, у той час, коли «по Карпатах ходить Добош» (Олекса Довбуш) [10, с. 118], який ніколи не корився нікому, не догоджав і є уособленням свободи, волі не тільки рідного краю, а й усієї України.

Ліричний герой роздумує про ті часи, коли всі «ходили в опришки», вірили в правду з пісні,

книги, у ті далекі ідеали, але нині «кривда бенкетує, // нас опришок не врятує, // не врятує жодна помста // від народного холопства. // Та не знищать нас, не сплять, // поки в горах ходить *пам'ять*» [10, с. 118]. «Родова присутність» у баладі *пам'яті*, на переконання Л.Тарнашинської, жанрово оприявлює той комплекс *генетичної вини*, що його покоління переживали в цілковито новій історичній ситуації та поетично декларували українські шістдесятники [13, с. 322].

І далі ретроспективно читач переноситься в далекі трьохсотрічні часи, коли Штефан підступно здав Добоша за «панську нагороду», а не за зраду дружини Дзвіки. Сюжет балади драматичний: триста років бродить душа Добоша, бо в сучасних двінках він бачить не «опришкову кохану», за похуття до якої поплатився життям, а за «наложницю Штефана», що «вже за долар, як за шеляг, // продаєшся по барделях, // чи на Рейні, чи на Тисі, // але родиш нам метисів. // ... возніси грудь на гелях» [10, с. 119].

Хоча для народної балади характерний трагічний фінал, у П.Скунця балада закінчується оптимістично – надією на краще життя в Україні: «Ще від нього, від русина // нам народить Двінка сина, // що не буде лити крові, // бо родився від любові; // і гуцулка-українка, // хай Анничка, а не Двінка, // в опівнічну пору пізню // заспіває йому пісню: // Ой попід гай зелененький // ходить Добош молоденький» [10, с. 120].

Специфіка категорій часу й простору в художньому світі П.Скунця визначається вимірами об'єктивної дійсності, трансформованої в самотутній національній виразності – триста років, Україна. Баладний хронотоп сприяє «переакцентації образного ряду на символічний» [13, с. 320]. Порушені моральні проблеми в баладі та їх вирішення здійснюється не тільки в ситуативному плані, а й на рівні філософського узагальнення, автор пропагує відродження нації на християнських принципах любові.

У баладах П.Скунця переважає народнопоетична символіка, багатство й оригінальність засобів образності. Наприклад, у «Розстріляній баладі» це символіка числа. Декілька разів повторюється число три: «і судять три, як триєдиний Бог» [11, с. 226], «і троє в землю опустили очі» [11, с. 226], «три воїни там воїна ховали», три роздуми-звертання як сказати про зраду матері, дружині, сину.

Балада «Ходить Добош по Карпатах» має діалогічну побудову й насичена *риторичними* питаннями (характерна ознака фольклорної балади): «Дзвінко, Дзвінко, що ти робиш?» [10, с. 119], «Що, руснаку, душу горбиш?» [10, с. 120], автор закликає працювати не на чужу винагороду, а на Україну, намагається розбудити дух опришківський, тоді й не буде по чужих барделях наших Дзвінок. Риторичними питаннями, численними вигуками, звертаннями балади П.Скунця переповнені і вжиті більшою мірою не для посилення експресивності, емоційності висловленого, а залучення реципієнта до життєвих висновків: «І хто, і що то був за

чоловік – // вернувся в гори чи від кривди втік // і взяв дубочка мучитися в гори?» [11, с. 168], «І хто зродив їх, о Пречисто Діво?» [11, с. 169] («Дуб у Міжгір'ї»); «Європа красива, струнка, білолиця, // в наряді, при владі... Історіє, стоп! » [11, с. 166], («Конотоп»).

Балада «Розрив-трава», символічність якої закладена вже в назві, занурює реципієнта в праслов'янський світогляд. Таємничість чар-зілля налаштовує на незвичайність, адже ця трава, за «Українською міфологією» В. Войтовича, «розриває всякий метал на дрібні шматки, вказує, де заховані скарби, і відмикає всі замки, замкнені нечистою силою. Якщо ж пучок її кинути в горно кузні, то коваль більше не зможе працювати. Ця рослина дуже рідкісна. Щоб дістати розрив-траву, потрібно опівночі, перед Купала, забратися в дикий чагарник і косити траву доти, доки переломиться залізна коса: це знак, що лезо вдарилося у розрив-траву.» [1, с. 443]. За народними переказами, ця трава виростає із сліз Богородиці, пролитих під час страждань Христа, і для того, щоб знайти розрив-траву, при собі потрібно мати плакун-траву і папороть.

Р.Крохмальний зазначив: «У народній баладі існують образи та символи, що вказують на спорідненість інформаційно-енергетичного простору різних світів. До найпоширеніших належать назви розмаїтих квітів і трав, а також дерев» [6, с. 205]. Хоч розрив-трава в однойменному творі П.Скунця живе нині «забута», «мала», «ломка», «несміла», та колись була дієва, ліричний герой розкриває рецепієнту незвичайність її сили в бурхливому світі: «Не скарби шукаю, // не розрив-траву, // а такої сили, // що розірве вщент // на планеті сина // мертвий континент, // що льоди розтопить, // оживить піски, // вир моїх утопій // дасть переплисти // і з колишніх воєн, // і з прогнилих плес // виведе на волю // музику небес» [11, с. 184].

Символом життя, «малої» батьківщини, праці лісоруба є дуб, який не бережуть сучасні «дубові душі та лоби». Для чужих він – орієнтир, для міжгірців – «як поганський храм // і хто на церкву не зберіг надію, // сюди тікає від щоденних драм // помислити про вічне у неділю» [11, с. 168] («Дуб у Міжгір'ї»). Символом зради є тремтіння трепети («Трепета»), адже «на ній повісився Іуда, // тому й лякливою росте» [12, с. 238]. Та коли мимо проходить поет, він чує в шепоті листя: «люблю».

У баладах П.Скунця згадуються легенда, пісня, дума (як відомо, балади жанрово й споріднені із думами, народними історичними піснями, романсами). Початок деяких нагадує зачин казки: «Де жили повір'я, // там без них живу» [11, с. 183], стилізацію народної думи: «Наступила чорна хмара, // чорна хмара, чорна кара // та й спинилась чорна хмара // у чилійській стороні» [10, с. 255], «Розрив-трава» в цілому перегукується із чародійством замовлянь, які неможливі без слова, вогню, води і зела. Життя, за автором, іде від казки до реальності і навпаки, за яке борються живущі – «люди, ріки, пуші, і розрив-трава». П. Іванишин правомірно акцентував на тому, що П.Скунць і як філософ, і як поет вірить у

диво, а образи-символи в нього мають «найчастіше фольклорну основу, звідси – їхній зв'язок передусім із світом природи» [4, с. 96].

Отже, балади П.Скунця жанрово мають багато спільних рис із фольклорними, і в той же час вони насичені філософськими роздумами, спрямо-

ваними на художнє вирішення морально-етичних, актуальних питань сучасності як частки загальнолюдських «вічних» проблем. Поет, як правило, відходить від конкретної ситуації до узагальнень, закінчуючи твір висновками-повчаннями, що так чи інакше співзвучні з принципами народної етики.

Література

1. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович – К.: Либідь, 2002. – 664с.
2. Ганіч О. Проблема класифікації народних балад / Олена Ганіч // Актуальні проблеми української літератури та фольклору: Наук. зб. – Випуск 11 / Редкол.: С.В. Мишанич (відп. ред.) та інші. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – С. 34 – 45.
3. Дей О.І. Українська народна балада / Олексій Іванович Дей – К.: Наук. думка, 1986. – 262с.
4. Іванишин П. Поезія Петра Скунця (Художнє вираження національно-духовної ідентифікації ліричного героя). / Петро Іванишин – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2003. – 296 с.
5. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія / Нонна Копистянська. – Львів: ШАС, 2005. – 367 с.
6. Крохмальний Р. Балада народна і літературна: когерентність світів / Роман Крохмальний // Вісник Львівського університету. Серія філол. науки. – Випуск 43. – Львів: ЛНУ, 2010. – С.198 – 207.
7. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. / [авт.-уклад. Ю.І. Ковалів]. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 608 с. – (Енциклопедія ерудита).
8. Петрухіна Л. Слов'янська балада епохи романтизму: генеза і проблема жанру / Людмила Петрухіна // Проблеми слов'янознавства: Наук. зб. – Випуск 55. – Львів: ЛНУ, 2005. – С.79 –90.
9. Салига Тарас ...Я пішов від Сина Божого Христа... із сповідей Петра Скунця / Тарас Салига // Дзвін. – 2007. – №. 1. – С.120 – 124.
10. Скунць П.М. Твори. Книга I / Упор. та підг. текстів Наталії Скунць; передм. Тараса Салиги. – Ужгород: Гражда, 2007, – 272 с.
11. Скунць П.М. Твори. Книга 2 / Упор. та підг. текстів Наталії Скунць. – Ужгород: Гражда, 2008, – 248 с.
12. Скунць П.М. Твори. Книга 3 / Упор. та підг. текстів Наталії Скунць. – Ужгород: Гражда, 2009, – 272 с.
13. Тарнашинська Л. Балада у творчості українських шістдесятників: модифікації жанру (слов'янський контекст). / Людмила Тарнашинська // Ucrainica: ocasna ukrainistika: Problemy jazyka, literatury a kultury: 3 Olomouckeho symposiumu ukrainistu, 28–29 srpna 2008 / Universitatis palackianae Olomouc, 2006. — С. 2: Sbornik clanku. — S. 319–326.

Валентина Беляцкая

ФОЛЬКЛОРНАЯ ПАРАДИГМА БАЛЛАД ПЕТРА СКУНЦА

Анотация. В статье рассматриваются баллады П. Скунца как один из жанров лиро-эпоса, определяется идейно-художественное своеобразие, акцентируется на их народнопоэтическом сходстве.

Ключевые слова: баллада, жанр, драматизм, фольклор, реалистичность, морально-этические проблемы.

Valentyna Bilyatska

P. SKUNTS'S FOLKLORIC PARADIGM

Summary. This article deals with P.Skunts's ballads as one of the genre in lyrical epic poetry. Ascertained in the paper is the artistic peculiarities, originality and the accent in their folk-poetic identity.

Key words: ballad, genre, dramatic character, folklore, realistic peculiarities, moral-epic peculiarities.

Біляцька Валентина – кандидат філологічних наук, доцент, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара, доцент кафедри української літератури.